Capitolul XI

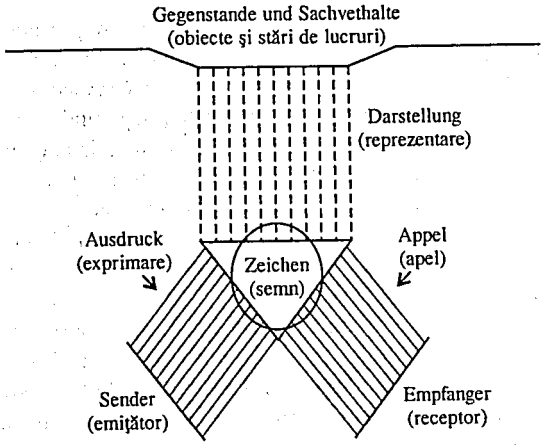
Modelul semiologic al limbajului uman. Funcțiile limbii

Finalitatea oricărui demers științific autentic constă în descrierea corectă a obiectului de studiu, ca etapă primă și necesară a înțelegerii cauzelor, semnificațiilor și finalității acestuia. În acest scop, omul de știință este obligat să își asume un metalimbaj, caracterizat prin claritate, univocitate, specificitate și maniabilitate. Acest metalimbaj nu se poate deosebi de vorbirea obișnuită decît prin întrebuințarea unei terminologii specifice. Dacă avem în vedere limbajul uman ca obiect de studiu, este limpede că sarcina centrală a oricărei teorii lingvistice valide este aceea de a crea o terminologie capabilă să surprindă pe cît posibil mai nuanțat fenomenul lingvistic, în întreaga sa complexitate. Teoreticianul lingvist va încerca așadar să modeleze într-un ansamblu coerent și funcțional un spectru de fenomene particulare extrem de larg, domeniul realizărilor lingvistice concrete. Realizarea unui model explicativ cît mai complet al fenomenului limbaj va trebui să aibă în vedere atît factorii lingvistici impliciți (unități lingvistice, relații și structuri lingvistice), cît și factorii extralingvistici (cei ontologici, gnoseologici și sociali în primul rînd). Modelul capabil să răspundă în mod optim acestor cerințe este socotit în mod curent modelul semiologic. În cele ce urmează, vom examina cîteva dintre propunerile de modelare semiologică a limbajului avansate în ultimul secol.

11.1. Teoria psihologistă a lui K. Bühler

Primul învățat care și-a propus să imagineze un model semiotic complet al limbajului uman, inspirîndu-se deopotrivă din distincțiile teoretice ale lui F. de Saussure, ca și din temele filosofiei germane a limbajului, pare să fi fost psihologul german K a r l B ü h l e r (1879-1963) în lucrarea *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*, publicată la Jena în 1934. În explicațiile sale, Bühler (*op. cit.*, p. 28) pornește de la următoarea reprezentare grafică:

BDD-B326-12 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

Schema propusă de K. Bühler prezintă avantajul de a cuprinde, într-o reprezentare globală, elementele centrale ale actului semiologic: emiţătorul, destinatarul şi semnul lingvistic, sugerînd deopotrivă şi raporturile lor dinamice. Figura centrală, cercul intersectat de un triunghi, reprezintă semnul lingvistic, care deţine un aspect sonor (cercul ca atare) şi o dimensiune simbolică (sugerată de triunghi). Aceasta din urmă include trei momente variabile diferite, sugerate de cele trei laturi ale triunghiului: raportul cu emiţătorul, raportul cu destinatarul şi raportul cu obiectele şi stările de lucruri ale realităţii extralingvistice. Dacă în prezenta diagramă triunghiul depăşeşte limitele cercului, intenţia lui Bühler este aceea de a sugera faptul că datele senzoriale susţinute de fenomenele acustice concrete primesc întotdeauna o completare aperceptivă de natură conceptuală. Pe de altă parte, şi cercul depăşeşte triunghiul, ceea ce înseamnă că nivelul fonetic al actului verbal susţine doar o parte din conţinutul conceptual al semnului. În această perspectivă, BÜHLER, *Die Sprachtheorie...*, p. 29, distinge trei ipostaze ale semnului lingvistic:

> Acesta este simbol (*Symbol*) în virtutea subordonării sale la obiecte şi stări de lucruri, simptom (*Symptom*) în virtutea dependenţei sale de emiţător, a cărui interioritate o exprimă, şi semnal (*Signal*) graţie apelului său la ascultător, al cărui comportament intern sau extern îl ghidează.

BDD-B326-12 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

Aşadar, orice semn lingvistic este un construct care presupune o latură sonoră şi o latură de conţinut. Ca produs al semiozei, cuvîntul sau enunţul porneşte de la emiţător în calitate de expresie (*Ausdruck*) şi reclamă participarea la actul comunicării a receptorului, acţionînd de această dată în calitate de apel (*Appel*). Simultan, orice semn lingvistic (= un complex sonor dotat cu semnificaţie) este, în actul vorbirii, semn pentru ceva, adică substitut al unui obiect, reprezentînd un lucru sau o clasă de lucruri. Conform acestor trei implicări, semnele lingvistice îndeplinesc, după BÜHLER, *Die Sprachtheorie*, p. 33, următoarele trei funcţii distincte (*Rollenfach*):

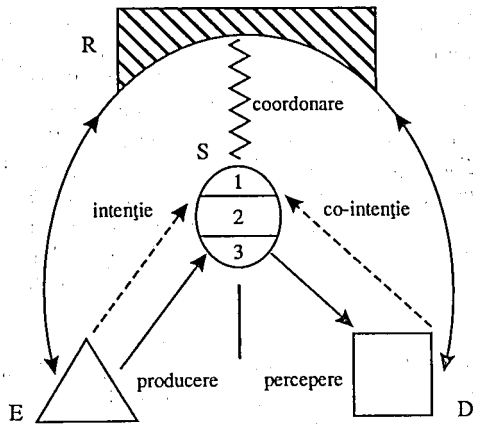
1. O funcţie expresivă, care defineşte aportul emiţătorului în cadrul comunicării, concretizat printr-o „exclamare" (*Ausruf*), sub forma unei „modulări muzicale" (*musikalische Modulation*). Pe coordonatele acestei funcţii, emiţătorul comunică ceva obiectiv şi se comunică deopotrivă pe sine însuşi, în sensul că exprimă ceva subiectiv şi contingent, legat de propriile trăiri şi interese. Funcţia expresivă implică aşadar o dimensiune pregnant emoţională.
2. O funcţie apelativă, care rezultă din caracterul de „apel" (*Appel*) sau „comandă" (*Kommando*) al semnului, prin care se trezeşte o reacţie din partea receptorului, sub forma unui „impact fonematic" (*phonematische Prägung*).
3. O funcţie reprezentativă, care contribuie la concretizarea comunicării lingvistice prin raportare la orizontul ontologic, în cadrul unei situaţii de comunicare concrete.

Rezumînd aşadar propunerile lui Bühler vom avea:

emiţător	→	*simptom*	→	*funcţia expresivă*
receptor	→	*semnal*	→	*funcţia apelativă*
obiect	→	*simbol*	→	*funcţia reprezentativă*

O versiune nuanţată a modelului semiologic al comunicării lingvistice întîlnim la SCHMIDT, *Zeichen und Wirklichkeit*, p. 16; menţinîndu-se într-un cadru psihologic, acest lingvist include în reprezentarea grafică a modelului său o structurare internă mai rafinată a semnului lingvistic, luînd deopotrivă în seamă şi caracterul bi-vectorial al procesului de comunicare:

BDD-B326-12 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

Semnificațiile simbolurilor întrebuințate în această diagramă sunt următoarele:

E = emițător (vorbitor, creator, producător, scriitor etc.);
D = destinatar (receptor, ascultător, utilizator, cititor etc.);
S = semnul lingvistic;
S_1 = scrierea ca suport material al sunetelor;
S_2 = sunetele ca suport material al semnificațiilor lexicale și sintactice;
S_3 = semnificațiile;
R = secvența de realitate (materială sau ideală).

În această sugestivă diagramă, semnul verbal (S), care se prezintă ca un suport material sonor purtător de semnificație, ocupă un loc central, mediind între protagoniștii comunicării, emițătorul (E) și destinatarul (D), care își coordonează între ei raportarea la realitatea extralingvistică (R). La polul emițătorului, comunicarea lingvistică presupune activitatea umană producătoare de semne, activitate care reclamă factorul intenționalitate. La celălalt pol, al destinatarului, se petrece fenomenul psihic complex al perceperii semnalului verbal, fenomen care presupune și el o implicare co-intenționlă. Mediind între realitate, emițător și destinatar, semnul lingvistic este angrenat într-un proces extrem de complex, a cărui înțelegere ne-ar conduce la înțelegerea însăși a esenței limbajului uman.

În cadrul acestui efort de explicare, utilă ni se pare distincția operată de W. von Humboldt între limbajul privit ca activitate (*energeia* –

BDD-B326-12 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

Tätigkeit) şi limbajul privit ca produs (*ergon – Werk*). Cu alte cuvinte, individul vorbitor practică limbajul ca pe o activitate creatoare, care reclamă participarea întregii sale fiinţe, cu senzaţiile, sentimentele, convingerile, reprezentările şi gîndirea sa, dar în acelaşi timp el şi utilizează limbajul, ca pe un obiect finit, un instrument care îi stă la dispoziţie pentru realizarea unor scopuri specifice. Pornind de la această disociere humboldtiană, BÜHLER, *Die Sprachtheorie...*, p. 49, va încerca o nuanţare a modelului său, introducînd în discuţie două noi criterii, şi anume criteriul subiectivităţii şi cel al gradului de formalizare. După acest autor, ar trebui să distingem între următoarele patru ipostaze ale limbajului:

a) acţiunea verbală (*Sprechhandlung*), care reprezintă faptul de a vorbi, considerat în realitatea sa concretă şi individuală;
b) actul verbal (*Sprechakt*), care reprezintă faptul individual de a atribui o semnificaţie unei expresii lingvistice;
c) produsul lingvistic (*Sprachwerk*), care reprezintă rezultatul acţiunii verbale, considerat în afara relaţiei cu individul vorbitor;
d) forma lingvistică (*Sprachform*), care reprezintă produsul abstract al acţiunii verbale, considerat în valoarea sa funcţională abstractă, desprinsă de contextele verbale concrete.

Organizate într-o diagramă cu patru compartimente, „în intenţia de a pune în evidenţă două dihotomii încrucişate" (*ibidem*), ipostazele menţionate se organizează astfel:

	I	II
1.	*acţiune verbală*	*produs lingvistic*
2.	*act verbal*	*formă lingvistică*

Pe coloana I sunt incluse ipostazele limbajului care presupun prezenţa sau implicarea subiectului vorbitor (*subjektbezogene Phänomene*), acestea fiind acţiunea verbală şi actul verbal, ipostaze concrete şi individuale ale limbajului. Pe coloana II apar produsul lingvistic şi forma lingvistică, definite de Bühler drept „fenomene desprinse de subiect" (*subjektentbundene Phänomene*). În planul orizontal al diagramei, sub 1. se înseriază acţiunea verbală şi produsul lingvistic, socotite de Bühler ca reprezentînd un nivel inferior de formalizare, iar sub 2. se înscriu actul verbal şi forma lingvistică, niveluri cu un grad superior de formalizare.

BDD-B326-12 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

În celebrul studiu *Sistema, norma y habla* din 1952, Eugenio Coseriu nuanțează și reformulează întregul eșafodaj propus de Bühler, disociind următoarele ipostaze și entități angrenate în funcționarea comunicării verbale:

a) din punct de vedere al relației cu vorbitorul, avem: 1) în plan concret acțiunea verbală ca fenomen subiectiv și produsul lingvistic ca fenomen intersubiectiv și 2) în plan formal actul verbal ca fenomen subiectiv și forma lingvistică, în calitate de fenomen intersubiectiv;

b) din punct de vedere al gradului de formalizare, avem: 1) în plan individual acțiunea verbală ca fenomen concret și actul verbal ca entitate formală și 2) în plan interindividual produsul lingvistic ca fenomen concret și forma lingvistică, în calitate de entitate formală[1]. Cu forța de sinteză care îi era proprie, Coseriu operează în continuare o modelare de ordin superior, propunînd o schemă de ansamblu în care sunt recuperate conceptele propuse de Bühler, alături de disocierile humboldtiene și cele saussuriene:

	individual subiectiv	extraindividual intersubiectiv		
concret	acțiune verbală	produs lingvistic	PAROLE	→ Saussure
formal	act verbal	formă lingvistică	LANGUE	
	ENERGEIA	ERGON		

↓

Humboldt

Discuția de față intersectează un cîmp de probleme mai complex, pe care îl vom trata cu altă ocazie, atunci cînd ne vom ocupa de ipostazele structural-funcționale ale limbii (vezi *infra* § 12). Să reținem deocamdată ideea că procesul de comunicare implică factori deopotrivă obiectivi și subiectivi, materiali și non-materiali, individuali și intersubiectivi, a căror conlucrare conferă limbajului uman atributele indisociabile de activitate socială, dar și de creație individuală. În peisajul divers al științelor limbajului s-au conturat și în privința configurării unui model semiologic al limbajului uman mai multe poziții metodologice, a căror examinare, fie și succintă, ni se pare utilă pentru dobîndirea unei perspective complementare asupra fenomenului atît de complex pe care îl numim limbaj uman.

1. Vezi COSERIU, *Teoria del lenguaje*..., p. 48.

BDD-B326-12 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

11.2. Teoria comunicațională a lui R. Jakobson

De o largă popularitate în mediile specialiștilor s-a bucurat modelul propus de Roman Jakobson, membru marcant al așa-numitei Școli pragheze, unul dintre curentele cele mai clar conturate ale structuralismului lingvistic. Bazîndu-se în principiu pe modelul lui K. Bühler, Jakobson afirmă[2] că, în afară de cele trei funcții fundamentale enunțate de Bühler (expresivă, apelativă și reprezentativă), comunicarea verbală îndeplinește și alte funcții, potrivit orientării mesajului către factorii complementari implicați în actul de vorbire (mesaj, cod, context și contact).

În concepția lui R. Jakobson, procesul de comunicare verbală reprezintă transmiterea unui mesaj de la un emițător către un destinatar, pe coordonatele impuse ale unui cod lingvistic dat. Tradus în termenii saussurieni clasici, raportul dintre cod și mesaj ar echivala raportul dintre langue și parole, adică dintre limba privită ca un sistem de relații abstracte între semne și realizarea concretă, în acte de vorbire, a acestui sistem. În termenii semiologiei generale, prin cod înțelegem un sistem de convenții referitoare la interpretarea consensuală a valorii unor semne. În cadrul codului lingvistic, semnele nu sunt depozitate întîmplător, ci sunt corelate între ele pe baza unor legături specifice, raporturile paradigmatice, care implică ierarhizări, diferențe, opoziții, excluderi etc. Alcătuind așadar, în ansamblul lor, codul, aceste raporturi au caracterul unor constrîngeri necesare.

Comunicarea verbală este posibilă atunci cînd ambii protagoniști ai procesului de comunicare recunosc și sunt capabili să utilizeze ei înșiși codul lingvistic dat, adică o limbă istorică oarecare. Pe baza cunoașterii codului, emițătorul și destinatarul comunicării își transmit un anumit mesaj. Prin mesaj (echivalat de alți specialiști cu noțiunile de text sau discurs) înțelegem cantitatea de informații referitoare la realitatea extralingvistică, depozitată într-o structură verbală, pe baza unui anumit cod cunoscut de ambii protagoniști și în circumstanțe de comunicare determinate. Aceste circumstanțe extralingvistice includ în principal un

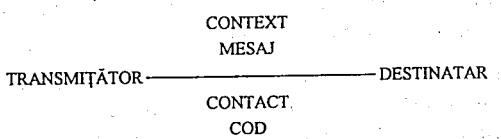
2. Pentru prima dată în studiul *Linguistics and Poetry*, publicat în volumul A.T. Sebeok (ed.), *Style in Language*, Massachusetts, 1960, p. 350-377. Am consultat versiunea românească a lui Mihai Nasta, tipărită sub titlul *Lingvistică și poetică. Aprecieri retrospective și considerații de perspectivă*, în vol. *** *Probleme de stilistică. Culegere de articole*, București, 1964, p. 83-125.

BDD-B326-12 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

context comunicațional și un contact între protagoniștii comunicării. Numim c o n t a c t faptul co-prezenței emițătorului și a destinatarului în spațiul ontic al comunicării, reflectată în relația uman-psihică prin care devine posibilă formularea mesajului, stabilirea și menținerea comunicării lingvistice.

În sfîrșit, pe lîngă emițător și destinatar, cod, mesaj și context, un al șaselea factor inerent implicat în procesul de comunicare verbală este c o n t e x t u l sau s i t u a ț i a d e c o m u n i c a r e. Conceptul de context de comunicare sau context semiologic trebuie distins de conceptul de context lingvistic, pe care îl definim drept mediul sau circumstanțele formal-lingvistice în care se află o unitate lingvistică în interiorul unui cuvînt, al unei sintagme sau al unui enunț, cu alte cuvinte, suma elementelor care precedă și succedă elementul respectiv în cadrul lanțului vorbirii. Prin context sau situație de comunicare vom înțelege așadar ansamblul condițiilor ontice, sociale și istorice în care se petrece actul de comunicare. Includem aici în primul rînd lumea obiectelor, a relațiilor și a conceptelor care vor fi reflectate în actul lingvistic, elemente denumite de regulă prin termenul generic r e f e r e n t sau r e f e r i n ț ă.

Implicarea acestor șase „factori constitutivi în orice act de vorbire" (Jakobson[3]) este imaginată de acest autor prin următoarea diagramă:

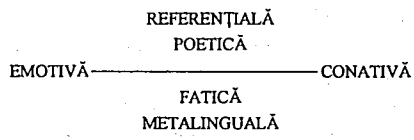
În raport cu orientarea procesului de comunicare lingvistică spre unul dintre acești factori, se disting șase „funcțiuni ale limbajului" sau „aspecte esențiale ale vorbirii" (*ibidem*): funcția referențială, funcția emotivă,

3. Versiunea românească citată, p. 88. Aici găsim următoarea prezentare sintetică: „Cel care se adresează («transmițătorul») trimite un mesaj destinatarului («receptorul»). Pentru ca mesajul să-și îndeplinească funcțiunea, el are nevoie de un c o n t e x t la care se referă (sau, într-o nomenclatură mai echivocă, de un «referent»), pe care destinatarul să-l poată pricepe și care să fie sau verbal, sau capabil de a fi verbalizat; de un c o d , întru totul sau cel puțin parțial, comun atît expeditorului, cît și destinatarului (sau, cu alte cuvinte, comun celui care codează și celui care decodează); în fine, are nevoie de c o n t a c t , conducta materială sau legătura psihologică dintre cei doi, care le dă posibilitatea să stabilească și să mențină comunicarea".

BDD-B326-12 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

funcția conativă, funcția fatică, funcția poetică și funcția metalingvistică. Jakobson vorbește despre „ordinea ierarhică diferită a funcțiunilor" în cadrul unui act de vorbire concret, dar respinge „monopolul" uneia dintre ele. Deși transmiterea de informații, corespunzătoare funcției referențiale (denumită deopotrivă, în treacăt, și „denotativă" sau „cognitivă"), rămîne prioritară, celelalte funcții sunt constant implicate, în grade diferite, în elaborarea mesajelor verbale.

În raport cu orientarea procesului de comunicare spre unul dintre cei șase factori menționați, funcțiile lingvistice corespunzătoare sunt dispuse astfel (*ibidem*, p. 94):

Funcțiile emotivă, referențială și conativă corespund, prin conținutul lor, funcțiilor expresivă, reprezentativă și apelativă distinse de K. Bühler cu referire la emițător, obiectele desemnate și destinatar. Celelalte trei funcții, poetică, fatică și metalinguală (sau metalingvistică) apar prin luarea în considerație a factorilor mesaj, contact și cod.

1. Funcția referențială este, în perspectivă semiologică, funcția primară a limbajului uman și a fost avută în vedere încă de filosofii greci, cînd s-au referit la actul de denumire a lucrurilor (*nomothesia, onomatourgia*), prin care oamenii disting diferențe în sînul realității, însușindu-și-o. Gîndirea umană își reprezintă lumea prin limbaj. Operația de segmentare a continuumului ontic prin operațiile gîndirii este simultană cu însuși actul de „denumire" a obiectelor lumii. Prin limbaj, omul reflectă, interpretează și transmite semenilor ceea ce îl înconjoară. De aceea, funcția referențială, reprezentativă sau denominativă a limbajului se dezvoltă în cadrul raportului triadic dintre realitatea ca atare, realitatea gîndirii și realitatea limbajului. Prin limbaj operăm segmentări, clasificări și corelații în sînul realității. În virtutea funcției sale referențiale, limbajul condiționează cunoașterea, „informatizînd" și prelucrînd datele amorfe ale realității. Reprezentările și noțiunile, ca elemente ale gîndirii logice, nu pot fi concepute în afara sferei semantice a semnelor lingvistice, la fel cum operațiile logice

BDD-B326-12 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

(enunțul, judecata, raționamentul) nu se pot concretiza decît în și prin structuri lingvistice (sintagme, propoziții, fraze).

Aceasta este interpretarea logicist-semiologică, larg răspîndită în tradiția europeană. Comodă pentru lingviști, ea a fost însă frecvent supusă criticii de către filosofi. Se acceptă în principiu ideea că activitatea verbală a omului implică, prin acțiunea funcției referențiale, coordonata gnoseologică a limbajului uman. Dar limbile istorice, în care se concretizează facultatea limbajului, nu sunt simple suporturi inerte ale structurilor logice, ci reprezintă înseși aceste structuri, însă nu numai atît. Enunțul lingvistic nu r e f l e c t ă mecanic o imagine preexistentă a realității, structurată logic, ci c r e e a z ă prin chiar actul verbal această imagine. Este ceea ce pare să gîndească și Ludwig Wittgenstein cînd afirmă că „limitele limbajului meu semnifică limitele lumii mele" (*Tractatus logico-philosophicus*, enunțul 5.6[4]).

2. Funcția e m o t i v ă (sau e x p r e s i v ă) a limbajului pune în evidență valențele individuale ale expresiei verbale, rezultate din orientarea mesajului către emițător. Căci, pe lîngă conținutul său obiectiv, referențial sau cognitiv, orice mesaj lingvistic formulat, ca, de altfel, orice act de vorbire în sine, este ș i expresia individualității vorbitorului, a modului său particular de a percepe realitatea și de a o organiza în cadrul unui discurs. Funcția emotivă implicată în procesul de comunicare lingvistică se manifestă la toate nivelurile structurale ale organizării mesajului lingvistic, dar se realizează și prin factori semiologici extralingvistici (mimică, gestică etc.).

La nivel fonetic, starea de spirit a vorbitorului se poate concretiza în calitățile intonației (prin care se poate „exprima" bucurie, surpriză, mînie etc.), în prelungirea unor vocale, în sincope, metateze și alte fenomene fonetice care capătă, în situația de comunicare dată, valori simbolice. La nivel lexical, funcția expresivă acționează prin selecția unor termeni cu încărcătură emoțională (luați din limbajul familial, din argouri, din lexicul regional etc.). În fine, la nivel sintactic, starea psihică a individului

4. În traducerea românească a lui Mircea Dumitru și Mircea Flonta, Humanitas, București, 2001, p. 140. *Cf.* și *ibidem*, enunțurile 4.11.6 și 4.12 (ed. cit., p. 103): „Tot ceea ce poate fi în genere gîndit poate fi gîndit în mod clar. Tot ceea ce poate fi în genere exprimat poate fi exprimat în mod clar. Propoziția nu poate să reprezinte întreaga realitate, dar nu poate reprezenta ceea ce trebuie să aibă ea în comun cu realitatea pentru a o putea reprezenta – forma logică. Pentru a putea reprezenta forma logică, ar trebui să ne putem situa cu propoziția în afara logicii, adică în afara lumii".

BDD-B326-12 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

vorbitor poate determina, de exemplu, construirea unor enunțuri eliptice, simple sau, dimpotrivă, ample și arborescente, conforme cerințelor structurării mesajului și situației de comunicare, dar și implicării sale emotive.

Dacă avem în vedere specificul situației de comunicare, constatăm că funcția emotivă a limbajului se manifestă plenar sau prioritar în cadrul spectacolului de teatru sau, în cu totul alt context, al serviciului liturgic. Realizarea plenară a mesajului dramaturgic, respectiv religios, se obține nu doar prin conținutul informațional al textului prezentat, ci mai ales prin valorile emotive suplimentare presupuse de ceea ce numim jocul actoricesc, respectiv serviciul liturgic tradițional efectuat de preot. Dacă avem însă în vedere un criteriu pur lingvistic, vom constata că funcția emotivă a limbajului se află la originea diferențierilor stilistice, definind un anumit tip de atitudine atît față de realitate, cît și față de mesajul în sine. Utilizarea în cheie emoțională a semnelor lingvistice generează tipuri diverse de mesaje, caracterizate prin mărci stilistice diferențiatoare. Este vorba deopotrivă de mărci stilistice individuale, caracterizînd vorbirea fiecărui individ, dar și de mărci stilistice funcționale, corespunzătoare domeniilor de întrebuințare specifică a discursului verbal.

3. Funcția conativă din terminologia propusă de Jakobson[5] corespunde funcției apelative la Bühler și se definește prin orientarea preponderentă a actului verbal către destinatar sau receptor. Această funcție se realizează la nivel extralingvistic prin gesturi și atitudini tipice, iar în limbă prin imperativul verbelor sau prin vocativul numelor. Socotind că „frazele imperative diferă esențial de cele declarative" (*ibidem*, p. 90), Jakobson introduce criteriul distinctiv al logicității: pe cînd enunțurile obiectiv-referențiale pot fi supuse „testului adevărului", în sensul că pot fi considerate ca adevărate sau false, enunțurile imperative nu sunt nici adevărate, nici false. Un enunț precum *Vino cu mine!*, cu un caracter pronunțat conativ, nu este nici adevărat, nici fals, în comparație cu un enunț declarativ precum *Socrate este sănătos*, care poate fi adevărat sau fals, dar nu conține nici o implicație conativă.

4. Funcția fatică a limbajului[6] se conturează legat de orientarea procesului de comunicare verbală în special spre factorul

5. *Cf.* lat. *conor, -ari, -atus sum* 'a se strădui, a încerca insistent să facă ceva'.

6. *Cf.* lat. *fateor, -eri, fassus sum* 'a mărturisi, a recunoaște, a admite'. Ca termen tehnic, cuvîntul pare să fi fost întrebuințat, după indicația lui Jakobson, mai întîi de către etnologul B. Malinowski.

BDD-B326-12 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

c o n t a c t . Este vorba de faptul că realizarea comunicării verbale, adică transmiterea şi receptarea unui mesaj, este posibilă doar prin stabilirea şi menţinerea unui contact între emiţător şi destinatar. Acest contact se realizează fizic prin co-prezenţa celor doi poli ai comunicării, vorbitorul şi ascultătorul, în spaţiul comunicării (cu implicaţiile psihice aferente), dar are şi o dimensiune lingvistică propriu-zisă, definită prin prezenţa în structura mesajului a unor elemente verbale destinate tocmai acestui scop al menţinerii contactului semiotic. Fatice în acest sens sunt enunţuri declarative, interogative sau exclamative de tipul *Bine* sau *Ştii?* sau *Nu-i aşa?* sau *Mă-nţelegi?* sau *Hmm!* etc., pe care le calificăm uneori drept „ticuri verbale" şi cu care ne presărăm adesea vorbirea, pentru a ne asigura că interlocutorul nostru ne ascultă şi ne înţelege, adică se află în „contact" cu noi. Ar fi vorba, după Jakobson, de funcţia genetic-primară a limbajului, pe care omul o are în comun cu alte vieţuitoare, şi pe care copiii şi-o însuşesc cel dintîi, chiar înainte de a fi capabili să formuleze un mesaj cu conţinut informaţional.

5. Împrumutată din inventarul noţional şi terminologic al logicienilor, distincţia între limba-obiect şi „metalimbaj" îi serveşte lui R. Jakobson pentru a disocia o a cincea funcţie a limbajului, cea m e t a l i n g v i s t i c ă sau m e t a l i n g u a l ă . Ea rezultă din orientarea comunicării verbale către facorul c o d . Pe coordonatele acestei funcţii a limbii, vorbitorul este interesat în mod prioritar mai puţin de referinţa externă a semnului verbal, cît de semnul verbal însuşi. Spunem astfel că, într-un fel, limbajul îşi devine propriul său referent. Funcţia metalingvistică a limbajului este prezentă în vorbirea obişnuită, ca de exemplu atunci cînd, frecvent, formulăm enunţuri precum: *Ce înţelegi prin cuvîntul „imagologie"?* sau *Nu mai zice „mişto" ca golanii!* etc. Ea devine deosebit de activă în procesul însuşirii de către copii a limbii materne şi activează aproape exclusiv în discursul gramaticienilor şi al lingviştilor. Toate gramaticile şi studiile de lingvistică nu sunt, în fond, decît texte cu caracter metalingvistic, întrucît comunicarea se orientează aproape exclusiv asupra limbii înseşi, în calitate de cod implicat în procesul de comunicare.

Deşi nu în termeni expliciţi, distincţia între „limba-obiect" şi „meta--limbă" sau „metalimbaj" a fost operată şi tematizată de timpuriu în istoria ideilor despre limbaj. Încă din Antichitatea tîrzie, Sf. Augustin revine în repetate rînduri la această distincţie (în special în lucrările de tinereţe *De dialectica* şi *De Magistro*), arătînd că există semne (*signa*) care denumesc lucruri (*res*), dar sunt şi semne care denumesc alte semne, cum sunt semnele *verbum* 'cuvînt' sau *nomen* 'nume'. De acea ipostază

BDD-B326-12 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

autoreflexivă a limbajului pe care o numim astăzi metalimbaj, Sf. Augustin era perfect conştient atunci cînd afirma că vorbim mai întîi despre cuvinte cu ajutorul altor cuvinte, pentru a putea apoi vorbi cu cuvinte despre lucrurile care ne înconjoară[7]. Distincţia teoretică limbaj/metalimbaj joacă un rol foarte important în gramaticile speculative medievale, la aşa-numiţii „modişti"; în diferitele tratate *de modis significandi* care ni s-au păstrat din secolele al XII-lea–al XIV-lea, există distincţia între o abordare a limbajului ca mod de semnificare primară a realităţii (*intentio prima*) şi una secundară (*intentio secunda*), orientată către limbajul însuşi.

6. F u n c ţ i a p o e t i c ă rezultă, în concepţia lui Jakobson, din „centrarea" comunicării verbale asupra mesajului ca atare, adică a conţinutului efectiv al comunicării. Ni se atrage atenţia că această funcţie nu caracterizează exclusiv arta literară sau poezia, ci este prezentă, chiar dacă în mod subsidiar şi accesoriu, şi în actele de vorbire obişnuite[8]. În planul comunicării, această funcţie conduce la autonomizarea a ceea ce numim l i m b ă sau l i m b a j p o e t i c în cadrul unei limbi istorice date, ca efect al predominanţei unui p r i n c i p i u a l e x p r e s i v i t ă ţ i i. Pe coordonatele acestei funcţii, utilizatorul unei limbi supune semnele lingvistice primare unui proces de selecţie şi prelucrare de rang secund, organizîndu-le într-un mesaj unic şi irepetabil, mesajul poetic. Conştientă sau subconştientă, intenţia emiţătorului de a formula un mesaj poetic are ca rezultat, în planul limbii, modificări profunde ale emisiei sonore, intonaţiei şi ritmului vorbirii. Sunt selectate contexte sonore capabile să corespundă în mod optim intenţiilor expresiv-semantice ale vorbitorului. Acelaşi primat al principiului expresivităţii poetice se remarcă şi în preferinţa pentru anumite cuvinte, ca şi în structurarea sintactică a enunţului. Orientat în vorbirea obişnuită cu precădere spre funcţia designativ-referenţială, semnul lingvistic cîştigă un anumit grad de autonomie şi „se converteşte", ca urmare a funcţiei poetice, în s e m n p o e t i c.

7. Pe larg despre această problematică vezi MUNTEANU, *On the object-language/metalanguage distinction...*

8. „Orice încercare de a reduce sfera funcţiunii poetice numai la poezie sau de a limita poezia la funcţiunea poetică ar duce la o simplificare excesivă şi înşelătoare. Funcţiunea poetică nu este singura funcţiune a artei verbale, însă este funcţiunea ei dominantă, determinantă, pe cînd în toate celelalte activităţi verbale ea se manifestă doar ca un element constitutiv, subsidiar, accesoriu. Această funcţiune, promovînd materialitatea semnelor, adînceşte dihotomia fundamentală dintre semne şi obiecte" (R. Jakobson, *op. cit.*, p. 93).

BDD-B326-12 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

Între un enunț de tip referențial și un enunț poetic există deosebiri structurale de esență, rezultate din modalitatea diferită de construire/ receptare a textului. În termenii structuralismului post-saussurian, spunem că un mesaj sau un text „obișnuit" se constituie ca urmare a operației de selecție a unei unități lingvistice de pe axa paradigmatică, însoțită de combinarea unității selectate într-un lanț sintagmatic (v. *infra*, § 10.5). Potrivit cerințelor conținutului informațional codificat în mesajul formulat și transmis, selecția unităților limbii este guvernată de un p r i n c i p i u a l e c h i v a l e n ț e i elementelor înseriate în axa paradigmatică, iar combinația de un p r i n c i p i u a l c o n t i g u i t ă ț i i, adică de necesitatea adecvării reciproce a termenilor care vor alcătui textul. Dacă avem în vedere, de exemplu, enunțul 1) *Păstorul își paște turma*, constatăm că, formulîndu-l, am selectat fiecare dintre termenii întrebuințați din serii paradigmatice definite de sistemul limbii. Conform principiului echivalenței paradigmatice, fiecărui element al enunțului îi corespunde, în plan virtual, un alt element. Acesta poate aparține unor paradigme semantice (sinonimie, antonimie, cîmpuri lexical-semantice etc.) sau unora morfologic-categoriale: 2) *Ciobanul îmi paște turma* vs. 3) *Baciul îți păzește cireada* etc. Fiecare dintre aceste enunțuri posibile, o dată realizat, presupune excluderea din spațiul comunicării a tuturor celorlalte. Se realizează astfel funcția referențială, comună, a limbii.

Cu totul diferită s-ar prezenta situația (în logica jakobsoniană) în cazul unui enunț poetic, de exemplu cunoscutul vers eminescian *Turma visurilor mele eu le pasc ca oi de aur*. Comunicarea elementară de tip referențial se convertește în comunicare de tip poetic, mesajul interesînd mai puțin ca vehicul al unei informații neutre oarecare, cît ca formulare unică, autoreferențială. Vorbitorul (= poetul) și ascultătorul (= cititorul) nu mai sunt interesați de sau orientați către c e s e s p u n e, ci către c u m s e s p u n e sau, mai bine spus, ce se spune dincolo de nivelul aparent-referențial al enunțului. În consecință, după cum se exprimă R. Jakobson, „funcțiunea poetică proiectează principiul echivalenței de pe axa selecției pe axa combinării. Echivalența devine factorul constitutiv al secvenței" (art. cit., p. 95). Cu alte cuvinte, planul paradigmatic se reduce la minimum, proiectîndu-se în planul sintagmatic. Unitățile virtuale ale planului paradigmatic se implică simultan în planul sintagmatic, creîndu-se efectul „estetic", bazat pe plurisemantism semantic sau „sugestii multiple". În versul eminescian citat mai sus, cuvintele nu mai au valoarea lor referențială neutră și comună, ci una multiplă, simbolic-metaforică: *turma visurilor* este o metaforă pentru 'idealuri', 'speranțe', 'năzuințe', 'reverii' etc., sintagma *oi de aur* apare ca un simbol al

BDD-B326-12 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

opulenței mitice etc. Toate aceste semnificații, laolaltă cu numeroase altele, receptate, decriptate sau interpretate de către cititor, nu se exclud, ci coexistă în cadrul textului, concurînd la realizarea plurisemantismului și a ambiguității, dimensiuni constitutive ale comunicării de tip poetic.

11.3. Critica lui E. Coseriu

De pe poziții filosofice mai solide, completările aduse de Jakobson modelului propus de Bühler sunt respinse de E. Coseriu. Principala obiecție teoretică a lui Coseriu privește chiar accentul pus de Jakobson pe dimensiunea comunicativă a limbii. Esențial pentru înțelegerea limbii nu este, pentru Coseriu, „mesajul", adică transmiterea unui conținut informativ despre realitate între doi vorbitori, ci însuși faptul de a vorbi, care implică, în mod definitoriu, „intersubiectivitatea" sau „alteritatea". A vorbi c u celălalt este, în această perspectivă, mai important decît a vorbi d e s p r e ceva, prezența celuilalt fiind indispensabilă pentru existența unui act verbal:

> Această a doua formă de comunicare, în care se manifestă dimensiunea pe care o numesc *alteritate*, reprezintă indubitabil un criteriu definitoriu pentru conceptul de limbă. Nu știm de fapt niciodată, și nu putem ști în mod obiectiv, dacă suntem înțeleși, însă, în momentul în care vorbim, recunoaștem deja celuilalt capacitatea de a vorbi și arătăm prin aceasta că știm că și el este un subiect, că este un altcineva[9].

În consecință, afirmă Coseriu, trei din așa-numitele funcții desemnate de Jakobson, cea fatică, cea metalingvistică și cea poetică, nu au o existență reală, ele nefiind altceva decît cazuri particulare ale funcției apelative (prima) și ale celei de reprezentare (următoarele două) din cadrul modelului lui Bühler. Cît privește „funcția fatică", aceasta nu este altceva decît „forma minimală a funcției de declanșare sau de apel", ceea ce implică, din partea receptorului mesajului, „disponibilitatea de a accepta și de a interpreta succesiunea de semne" (*op. cit.*, p. 63). În mod similar, „funcția metalingvistică" nu poate fi distinsă de funcția referențial-obiectivă, întrucît faptul că obiectul desemnat aparține lumii obiectelor sau este limba însăși, în ansamblul ei sau doar o secvență din ea, este indiferent și nu justifică decît la nivel teoretic-speculativ distincția dintre limba-obiect sau „limba primară" și metalimbă:

> În dinamica realizării limbajului, distincția între *limba primară* și *metalimbă* nu privește deloc diferitele elemente constitutive ale actului vorbirii, ea privește

9. Eugenio Coseriu, *Textlinguistik*..., p. 62.

BDD-B326-12 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

mai degrabă unul dintre aceste elemente, şi anume realitatea. Această distincţie clasifică faptele în interiorul realităţii după cum ele aparţin sau nu limbii. Oricît ar fi de importantă şi indispensabilă pentru discutarea multor probleme, distincţia între limba primară şi metalimbă nu este necesară în calitate de criteriu de distincţie a unor funcţiuni lingvistice diferite (*ibidem*, p. 64).

Încă şi mai radicală este critica formulată de Coseriu la adresa concepţiei lui Jakobson despre funcţia poetică; calificată drept „falsă", explicaţia dată de Jakobson ar avea doar meritul de a fi intuit faptul că „vorbirea poetică este o vorbire absolută, o vorbire în sine, o vorbire în cadrul căreia valabilitate deţine doar ceea ce este spus" (*ibidem*). Într-un capitol special, intitulat *Limbă şi poezie* (*op. cit.*, p. 109-111), sunt expuse succint punctele principale ale concepţiei coseriene despre limbajul poetic:

a) Relaţia de „motivare internă" a semnelor lingvistice, împreună cu valoarea lor evocatoare, nu constituie un specificum al limbajului poetic, ci se manifestă şi în vorbirea obişnuită, unde sunt însă „anulate" sau „dez-actualizate". Metafore implicite precum cele aflate la baza numelor compuse fr. *chauve-souris*, literal 'şoarece chel', sau germ. *Fledermaus* 'şoarece fîlfîitor' desemnează în vorbirea obişnuită sau în stilul ştiinţific specia de mamifer respectivă, fără nici o conotaţie „poetică".
b) În limbajul poetic se actualizează simultan şi plenar toate valorile evocatoare şi toate relaţiile dintre semne.
c) Limbajul poetic nu poate fi considerat o simplă modalitate a întrebuinţării limbii, de acelaşi rang cu vorbirea obişnuită sau cu limbajul ştiinţific, ci trebuie socotit drept limba pur şi simplu, în care se desfăşoară toate modalităţile verbale posibile.
d) Nu există o „funcţie poetică" a limbajului, distinctă de cele trei funcţii de bază (expresivă, apelativă şi reprezentativă). Limbajul poetic actualizează toate capacităţile expresive care rămîn doar latente sau „neîntrebuinţate" în celelalte modalităţi verbale.
e) Întrebuinţarea „poetică" a limbii nu reprezintă o abatere de la „vorbirea normală" sau „standard", ci reprezintă limba în deplina sa funcţionalitate. Mai mult încă, celelalte modalităţi de întrebuinţare a limbii (vorbirea obişnuită, limbajul ştiinţific etc.) sunt „abateri" sau „reduceri" ale limbii în integralitatea ei, realizată în gradul cel mai complet prin vorbirea poetică:

> Trebuie aşadar să considerăm limbajul poetic drept limba în funcţionalitatea sa completă. Poezia – şi prin poezie înţeleg nu doar poezia în sens restrîns, ci literatura în general, ca artă – este spaţiul de desfăşurare a deplinătăţii

BDD-B326-12 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

> funcționale a limbii. Întrebuințarea poetică a limbii nu este un fel de abatere de la întrebuințarea „normală" a limbii, ci tocmai invers: Toate celelalte modalități ale limbii, ca de exemplu limba de toate zilele sau limbajul științific (...), reprezintă abateri de la limba integrală, de la limba ca atare. Dacă este să vorbim de o reducere, atunci o putem face doar în cazul diferitelor modalități non-poetice de întrebuințare a limbii, căci aici sunt anulate sau „dez-actualizate" multe funcțiuni ale limbii prezente în chip deplin în vorbirea poetică (*ibidem*, p. 110).

Inversînd așadar raportul dintre limba poetică și „limba obișnuită", E. Coseriu se înscrie într-o tradiție reprezentată mai ales de către poeți, pentru care, explicit sau implicit, poezia a fost întotdeauna nu un „ornament" adăugat vorbirii obișnuite, ci vorbirea umană însăși în toată splendoarea și forța sa expresivă. În istoria mai recentă a ideilor despre limbaj, poziția lui Coseriu poate fi încadrată în acea secvență a tradiției care, pornind de la învățatul italian Giambattista Vico (1668-1744) și trecînd prin Wilhelm von Humboldt (1767-1835) și Benedetto Croce (1866-1952), se regăsește la filosofi contemporani precum Hans-Georg Gadamer (1900-2002). Este vorba despre înțelegerea limbajului uman ca formă plenară a creativității umane, atribut esențial și definitoriu al umanului, și nu simplu „instrument de comunicare". În mod implicit, această poziție teoretică presupune o opoziție radicală față de orice încercare de a construi o „poetică" sau o „stilistică" bazată pe conceptul de „abatere" (de la „gradul zero al scriiturii", de la „norma standard" sau de la „vorbirea obișnuită" etc.). Coseriu se pronunță de altfel expressis verbis (*op. cit.*, p. 120-121) împotriva unei „stilistici a abaterilor" (*Abweichungsstilistik*), așa cum este ea concepută, de exemplu, ca „teorie a expresiei poetice", de spaniolul Carlos Bousoño[10].

Inovatoare în esența sa, teoria lui Eugenio Coseriu despre identitatea dintre limbajul poetic și limba ca atare își așteaptă încă exegeții care să îi dezvolte consecințele în cîmpul cercetării practice[11].

10. *Teoría de la expresión poética*, Madrid, 1952 (versiune românească de Ileana Georgescu, București, 1975).
11. În limba română există o excelentă prezentare sintetică, efectuată de Coseriu însuși în cadrul unei conferințe și publicată sub titlul *Limbajul poetic* în vol. COȘERIU, *Prelegeri și conferințe*, p. 145-162.

BDD-B326-12 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

11.4. Teoria actelor de vorbire

Teoria actelor de vorbire (*Speech Acts Theorie*) reprezintă o altă încercare de a oferi o fundamentare teoretică globală mecanismului producerii şi funcţionării limbajului uman. Ea a fost formulată în cadrul Şcolii de la Oxford de savanţi precum J.L. Austin, P.F. Strawson şi J.R. Searle. În lucrarea sa *How to Do Things with Words*, Oxford, 1962, J.L. Austin ajunge la unele interpretări convergente în anumite privinţe cu cele ale lui K. Bühler. Conceptul central al acestei teorii este cel de act de vorbire (*speech act*), imaginat ca o componentă centrală a activităţii umane. Orice enunţ lingvistic se prezintă, după Austin, sub forma a trei acte de vorbire simultane:

1. un act locutor (*locutional act*) în cadrul căruia se articulează şi se combină sunetele în fluxul vorbirii şi prin care se realizează combinarea sintactică a noţiunilor reprezentate de cuvinte;
2. un act ilocutor (*ilocutional act*), prin care emiterea unui enunţ lingvistic reprezintă în acelaşi timp realizarea acţiunii desemnate; de exemplu, emiterea enunţului *Îţi promit că te ajut* reprezintă deopotrivă şi realizarea unei promisiuni. Pentru definirea actului ilocutor, Austin propune trei criterii:
   a) actul ilocutor este realizat prin vorbirea însăşi, şi nu printr-o consecinţă a ei;
   b) actul ilocutor poate fi parafrazat şi explicitat printr-o formulă performativă de tipul *Te sfătuiesc să...*, *Îţi cer să...*, *Îţi atrag atenţia că...* etc.
   c) actul ilocutor are un caracter convenţional, el realizîndu-se prin mijlocirea valorii specifice pe care i-o acordă, în circumstanţe date, un anumit ceremonial social.
3. un act perlocutor (*perlocutional act*), prin care emiterea unui enunţ lingvistic serveşte realizării unor obiective indirecte, situate dincolo de sfera strictă a expresiei lingvistice. De exemplu, faptul de a formula o întrebare la adresa unui interlocutor poate avea ca scop exprimarea stimei faţă de părerile sale sau a intenţiei de a-i atrage atenţia indirect asupra unui anumit aspect, şi nu neapărat dorinţa de a afla ceva prin răspunsul aşteptat.

BDD-B326-12 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

După cum se poate vedea, în distincția între act ilocutor și act perlocutor putem recunoaște un model binar de descriere a limbajului, analog celui bazat pe distincția între acțiune și act la Bühler sau, într-un sens mai larg, între energeia și ergon la Humboldt.

BDD-B326-12 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)